

Dragana KUJOVIĆ*

OSVRT: SEGMENTI ORIJENTALNO-ISLAMSKJE
KULTURE U CRNOJ GORI, KAO TEME MAGISTARSKIH
RADOVA ODBRANJENIH U OKVIRU POSTDIPLOMSKIH
MAGISTARSKIH STUDIJA (STUDIJSKI PROGRAM:
ISTORIJA KULTURE I ISTORIJSKA ANTROPOLOGIJA) U
ISTORIJSKOM INSTITUTU UCG

ABSTRACT: If we know that cultural studies, dealing with different cultural and multicultural registers, have an increasingly dominant place in the field of humanistic disciplines and represent a series of very different research practices, the relative heterogeneity of the themes of the master thesis proposed to candidates within the program entitled History of Culture and Historical Anthropology of the Postgraduate Master Studies at the Historical Institute of University of Montenegro. Cultural artifacts reflect their contexts and open the possibility of scientific description through the repertoire of topics on different aspects of culture and identity, so that the three master's theses are successfully defended in the field of Oriental-Islamic Culture in Montenegro.

KEY WORDS: master thesis, Oriental-Islamic culture, cultural studies, identity, Ottoman heritage

Otvaranje postdiplomskih magistarskih studija u Istorijskom institutu značilo je značajan iskorak kako u širenju istraživačkih saznanja prikupljenih dugogodišnjim radom naučnih radnika Instituta, tako i pomjeranje interesa akademske zajednice prema potrebama edukovanja novih kadrova u oblasti kojima se bavi institutska naučna zajednica. Ako znamo da studije kulture, baveći se različitim registrima kulture i multikulture, imaju sve dominantnije mjesto u oblasti humanističkih disciplina i predstavljaju niz razude-

* Autorica je naučni savjetnik u Istorijskom institutu UCG.

nih i vrlo različitih istraživačkih praksi, razumljiva je i relativna heterogenost tema magistarskih radova koje su predložene kandidatima u okviru programa pod nazivom *Istorija kulture i istorijska antropologija* pomenutih postdiplomskih magistarskih studija u Istorijskom institutu UCG.

Kulturalni artefakti reflektuju svoje kontekste i otvaraju mogućnost iscrpne istraživačke deskripcije kroz repertoar tema o različitim aspektima kulture i identiteta. Kulturno nasljeđe može biti posmatrano u smislu¹:

1. Osnove koja ima značaj u oblikovanju identiteta i relacijama sa drugima;
2. Formativa u razvoju društvenih grupa;
3. Izdvojenih aspekata kulturnog nasljeđa i s tim u vezi identitetskog sadržaja koji imaju uticaj na pojedince i društvene grupe;
4. Uloge “institucija sjećanja” (arhivi, biblioteke, muzeji), u podršci oblikovanju razumijevanja istorije i nasljeđa populacije koju servisiraju.

Prostor današnje Crne Gore bio je izložen kulturnim uticajima Osmanskog carstva i djelovi ovog prostora bili su u aktivnoj koegzistenciji sa drugim konstituentima Carstva. Ne može se zanemariti činjenica da je osvajač pokazivao značajan kapacitet da usvoji različita kulturna dostignuća potčinjenih naroda, tako da je stvorena široka osnova za medijaciju u povezivanju različitih kultura Istočnog Mediterana. Ako govorimo o *osmanskom* ili, pod drugim, mnogo adekvatnijim i širim imenom *-orijentalno-islamskom* nasljeđu, uzima se u obzir nekoliko ključnih elemenata, među kojima je na istaknutom mjestu činjenica da je „osmanski“ atribut nasljeđa neodvojiv od svojeg islamskog sadržaja i da ovo nasljeđe karakteriše sve ono po čemu prepoznamo kulturu islamskog istoka u najširem smislu. Segmenti orijentalno-islamskog nasljeđa u Crnoj Gori, kao odraz vrlo produktivne i kompleksne kulturne sinteze ili simbioze različitih tradicija, nastale unutar nekadašnjeg, etnički heterogenog Osmanskog carstva, bili su predmet istraživanja tri sljedeća magistarska rada:

1. *Avdo Međedović „Ženidba Smailagić Meha“ – odraz orijentalno-islamskog kulturnog obrasca u Crnoj Gori* – kandidat Aleksandar Čogurić;
2. *Eстетика ručno tkanih ćilima u sjevernim djelovima Crne Gore (Berane, Petnjica, Bijelo Polje, Rožaje, Plav, Gusinje)* – kandidat Irvin Masličić;
3. *Stare turske kovanice u numizmatičkim i etnografskim zbirkama Crne Gore: kulturna paradigma kao zadati okvir u selekciji*

¹ Michael Buckland, *Cultural Heritage (Patrimony): An Introduction.*, in: *Records, Archives and Memory* (Selected Papers from the Conference and School on Records, Archives and Memory), *University of Zadar, Croatia, May 2013*. Ed. by Mirna Willer, Anne J. Gilliland and Marijana Tomić. Zadar: University of Zadar, 2015, str. 11-25

ji, grupisanju i recepciji muzejskog materijala – kandidat Bojana Šupeljak.

Prvi od nabrojanih magistarskih radova odbranjen je 2014. godine pred Komisijom u sastavu: prof. dr Novak Kilibarda, dr Dragana Kujović, naučni savjetnik (mentor) i dr Senka Raspopović, naučni savjetnik. Magistarski rad *Avdo Međedović „Ženidba Smailagić Meha“ – odrazorijentalno-islamskog kulturnog obrasca u Crnoj Gori* obuhvatio je 87 stranica A4 formata, koje sadrže apstrakt, tekst koji se bavi predmetom i rezultatima istraživanja, i spisak literature sa 69 konsultovanih jedinica. Istraživačka pažnja kandidata u ovom radu odnosila se na spjev Avda Međedovića *Ženidba Smailagić Meha*, koji je tumačen kao odraz kulture, tradicije, duha vremena, odnosno specifičnog književnog i kulturnog stvaralaštva orijentalno-islamskog karaktera u Crnoj Gori. Kandidat Aleksandar Čogurić je krenuo od istraživačke pretpostavke da **spjev Avda Međedovića *Ženidba Smailagić Meha* komunicira sa sviješću o identitetu i govori o istorijskoj vertikali orijentalno-islamske kulture u Crnoj Gori.** Kandidat je nastojao da otkrije kulturološke slojeve u spjevu *Ženidba Smailagić Meha*, kao značajnog baštinika orijentalno-islamske kulture u Crnoj Gori, tako da bi ovaj magistarski rad trebalo da bude dodatak do sada urađenom i istovremeno pokušaj otvaranja novog polja proučavanja Međedovićevog stvaralaštva. U kompleksnom i zahtjevnom istraživanju, koje je obuhvatilo više podciljeva, otkrivaju se posebnosti kulturnog obrasca na primjeru konkretnog djela i pregledno, pismeno i čitko predočena je slika kulturnog ambijenta u kojem je nastajalo Međedovićevo stvaralaštvo, odnosno djelo *Ženidba Smailagić Meha*. Pomenuti rezultat pokazan je u pet poglavlja -obrađene su vrijednosti nematerijalne i materijalne orijentalno-islamske kulture u spjevu: elementi duhovnih, odnosno jezičkih i kulturnih tvorevina orijentalno-islamske kulture, njene etičke kategorije, estetske vrijednosti, odnos, iz perspektive pojedinca i kolektiva, prema ženi, vlasti, ratu, žrtvovanju, izdaji, doček gosta kao kulturni model, čestitanje i svadbovanje, školovanje, kultura stanovanja, odijevanja, ukrašavanja, darivanja, i dr. Istraživačka pažnja baviće se islamom kao obilježjem nacionalnog i kulturnog identiteta, uz zanimljivo usredsređivanje na *dovu* kao specifični kulturni artefakt. Kulturni identitet uzet je kao odraz religijskog i političkog konteksta. Međureligijski i kulturni dijalog kao predmet ovog ogleđa i zapitanosti razložen je u dvije cjeline, koje razmatraju otvorenost kulturnog prostora, i islamsko i neislamsko nasljeđe u međusobnom prožimanju. Završnim razmatranjem kandidat pokušava da sagleda spjev kao dio epskog nasljeđa, uz predočavanje podataka o Međedovićevoj poeziji u istraživanjima homerologa 20. vijeka, i na taj način zaokružuje se istraživačka cjelina ovog rada. U zaključku uspješno su prezentovani rezultati istraživanja, uz ukazivanje na nova pitanja i probleme koji su se otvorili tumačenjem spje-

va i koji bi mogli biti u središtu narednih istraživanja. Ako kulturu čine naslijeđene vrijednosti i znanja u kojima se prepoznaje određena društvena zajednica, epska pjesma zasigurno predstavlja dovoljan prostor u kojem može da bude pohranjena višeslojna i raznolika kulturna supstanca, ona je sublimirani izraz kulturnog nasljeđa, i to bi bio odgovor na pitanje na koji način je Međedovićev spjev mogao biti uzet u obzir kao reprezentativni odraz orijentalno-islamskog kulturnog obrasca u Crnoj Gori.

Magistarska teza *Estetika ručno tkanih ćilima u sjevernim djelovima Crne Gore (Berane, Petnjica, Bijelo Polje, Rožaje, Plav, Gusinje)* odbranjena je 2017. pred Komisijom u sastavu: prof. dr Svetlana Slapšak, dr Dragana Kujović, naučni savjetnik (mentor), i dr Senka Raspopović, naučni savjetnik. Napisana je na 140 stranice A4 formata, koje sadrže apstrakt, tekst koji se bavi predmetom i rezultatima istraživanja, fotografske priloge i spisak literature sa 44 konsultovane jedinice. Namjera kandidata u ovom radu bila je da likovnost *ručno tkanih ćilima u sjevernim djelovima Crne Gore (Berane, Petnjica, Bijelo Polje, Rožaje, Plav, Gusinje)* bude tumačena kao dio ukupnog etnografskog nasljeđa sjevernih područja Crne Gore. Prikupljen je osnovni fond ručno tkanih ćilima sa pomenutog područja i uočeno je da postoji činilac specifičnosti svake sredine, ali i međusobno preplitanje karakteristika, transfer stilova i kompozicija. Prema faktorima koji mogu da se jave u ocjeni specifičnosti ćilima uspostavljena je hipoteza - ćilim se posmatra kao likovna posebnost, jer sadrži sve elemente originalnog umjetničkog djela, jer su ćilim i slika na zidu okvirom odvajeni od realnog svijeta, tkalja i autor slike stvarajući su onoga što će se unutar tog okvira naći. Stepennadahnuća i maštovitosti tkalje definiše određenje ćilima kao umjetničkog ili zanatskog proizvoda. Nakon okupljanja relevantnog i sačuvanog fonda ćilima iz Berana, Petnjice, Bijelog Polja, Rožaja, Plava i Gusinja, njihovog pojedinačnog fotografskog dokumentovanja, određivanja dimenzije, prikupljanja podataka od vlasnika o području i vremenu nastanka, pristupilo se estetskoj analizi i opisu ćilima sa pomenutog područja. Kandidat je usmjerio svoju istraživačku pažnju prema pitanju vizuelnog identiteta ovog dijela crnogorskog nasljeđa i njegovih utkanih simbola, motiva, tema koje su tkaljama bile inspiracija, tonova i boja. U traganju za karakteristikama vizuelnog identiteta ćilima sjevernih djelova Crne Gore, detaljno se uočavaju pojedini elementi kompozicije, ornamentika i značaj simbolike. Polazeći od uvida u tehniku rada, kvalitet materijala, ornamentiku, kolorit, estetske odlike, kandidat Irvin Masličić zaključuje da su ćilimi koji su bili predmet njegovog istraživanja „samo dokaz dugotrajnog procesa stvaranja i obogaćivanja crnogorske tkačke tradicije“. Kroz niz poglavlja, kandidat izdvaja četiri ključna elementa: *kompoziciju, motiv, boju i simboliku*, i u vezi s tim, zaključci koje izvodi na osnovu provedenog eksperimenta, određivanja karakteristika ćilima po-

menutog područja Crne Gore, statističke obrade i komparacije dobijenih podataka daju ovom radu značaj originalnog istraživačkog rezultata. Otvaranjem pitanja muzealizacije i čuvanja postojećih fondova, njegovanja i planskog oživljavanja gotovo zamrle vještine tkanja, promocije ćilima kao nematerijalnog kulturnog dobra, sadržaj rada dobija sasvim praktičnu dimenziju aktuelizovanja potrebe preduzimanja mjera u očuvanju i prezentaciji postojećih fondova.

Magistarski rad kandidatkinje Bojane Šupeljak, pod naslovom: *Stare turske kovanice u numizmatičkim i etnografskim zbirkama Crne Gore: kulturna paradigma kao zadati okvir u selekciji, grupisanju i recepciji muzejskog materijala*, odbranjen je 2018. godine pred Komisijom u sastavu: dr Senka Raspopović, naučni savjetnik, dr Dragana Kujović, naučni savjetnik (mentor), i dr Branko Banović, naučni saradnik, i obuhvata 143 stranice A4 formata, koje sadrže apstrakt, tekst koji se bavi predmetom i rezultatima istraživanja, sa prilogom u kojem su obrađene stare turske kovanice, pohranjene u muzejskim fondovima Crne Gore (Muzej novca CBCG, Zavičajni muzej Bar, Zavičajni muzej Ulcinj, Muzej „Mirko Komnenović“ - Herceg Novi, Muzej grada Podgorice, Muzej Marka Miljanova - Medun, Zavičajni muzej „Ganića kula“ - Rožaje, Zavičajni muzej - Bijelo Polje, Zavičajni muzej - Pljevlja, Polimski muzej u Beranama, Istorijski muzej Crne Gore, Etnografski muzej Crne Gore), i spisak literature sa konsultovanim jedinicama. Istraživačka pažnja kandidatkinje u ovom radu usredsređena je na *stare turske kovanice u numizmatičkim i etnografskim zbirkama Crne Gore*, kakobi se na njihovom primjeru *kulturna paradigma* analitički i ilustrativnosagledala kao mogući zadati okvir u selekciji, grupisanju i recepciji muzejskog materijala. Osnovno istraživačko polazište rada je da se izbor, grupisanje i recepcija muzejskog materijala (u konkretnom slučaju starih turskih kovanića) vrše u skladu sa vladajućim kulturnim paradigmatama, koje su zasnovane na kolektivnom ili individualnom, podesnom obrascu sjećanja i ponašanja, saznajnom iskustvu pojedinaca i društvene zajednice uopšte. Sjećanje je u stalnom procesu rekonstrukcije, tako da je rekonstrukcija istorijskih činjenica koje se mogu smatrati osnovom kolektivnog sjećanja podložna izmjenama, u zavisnosti od tumača do tumača, odnosno preporučenog obrasca. Upravo na ovome zasniva se hipoteza da su kulturne paradigme „autori“ muzejskih zbirki i postavki, koje, kao takve, doprinose „oblikovanju“ kolektivne svijesti i sjećanja. Muzejska zbirka, odnosno postavka diskursno je uslovljena, tako da u ovom razmatranju središnje mjesto zauzima sagledavanje relacije *autor postavke – predmeti muzejske zbirke, postavka – posjetilac i muzej – društvena zajednica*. Interdisciplinarnim postupkom analize turskih kovanica, dobili smo dosad uglavnom nedovoljno prezentovane ili razmatrane informacije o zbirkama turskog novca u crnogorskim muzeji-

ma. Primjećuje se da su neobrađeni djelovi muzejskih fondova u Crnoj Gori svakako pokazatelj sazajnih praznina u oslikavanju prošlosti ovih prostora koji su bili pod viševjekovnim osmanskim, odnosno orijentalno-islamskim ozračjem. Detaljnom obradom starih turskih kovanica pohranjenih u muzejskim fondovima Crne Gore, rad postaje vrijedan doprinos u dokumentovanju postojećih fondova. Istakli bismo da je početni dio istraživačkog zadatka podrazumijevao savladavanje arapskog pisma i sticanje vještine čitanja, ne uvijek raspoznatljivog teksta na kovanicama. U radu su izdvojeni sljedeći ključni elementi: **simbolički karakter muzejske zbirke; turske kovanice kao elementi kulturnog identiteta, istorijsko svjedočanstvo i dio kulturnog nasljeđa; narativnost postojećih muzejskih zbirki, odnosno postavki, i s tim u vezi zbirke starih turskih kovanica u okvirima kulturnih paradigmi Crne Gore.** Kandidatkinja Bojana Šupeljak ovaj solidno obavljani istraživački zadatak ostvarila je na osnovu samostalnih uvida, obrade i preciznog iščitavanja turskih kovanica pohranjenih u muzejskim fondovima Crne Gore. Istovremeno, ukazano je na nova pitanja i probleme kojibi mogli biti predmet istraživačke pažnje.

Interesantne podatke moglo je ponuditi i istraživanje koje je, kao temu magistarskog rada pod naslovom *Sadržaji orijentalno-islamske kulture u crnogorskim srednjoškolskim čitankama u periodu od 1992. do 2012. godine*, prijavila kandidatkinja Danka Čogurić, ali nažalost rad nije završen i predat u proceduru za odbranu. Pomenutim magistarskim radovima prethodila je izrada seminarskih radova u okviru predmeta Orijentalno-islamska kultura u Crnoj Gori, koji su uglavnom predstavljali priprema istraživanja i tehničko-metodološku edukaciju za istraživanja koja su uslijedila. Svi oni urađeni su iz ulaganje ozbiljnog napora, kako u selekciji odgovarajuće literature, tako i u obradi i analizi prikupljene građe. Može se reći da je elementarni metodološki okvir u njihovoj izradi bilo postizanje sigurnog otklona u odnosu na orijentalistički, odnosno balkanistički diskurs u zadatoj analizi, uz prepoznavanje činjenice da je de-osmanizacija vrlo često podrazumijevala grubu de-orijentalizaciju ili de-balkanizaciju, praćenu prikrivenim autorijentalizom. Seminarski rad postdiplomke Zerine Čatović pod naslovom *Fascinacija običajima ili auto-orijentalizam Živka Nikolića* upravo se u vrlo uspješnoj analizi fokusira na pomenuto, s tim što je ispitivanje prisustva orijentalističko-balkanističkog, odnosno autobalkanističkog diskursa izmješteno i praćeno na materijalu filmskih ostvarenja crnogorskog reditelja Živka Nikolića.

Prema Umberto Eku, cjelokupna kultura trebalo bi da bude proučavana kao komunikacijski fenomen u okvirima značenjskih sistema², i sva-

² Eco Umberto, *A theory of semiotics (Advances in Semiotics)*, Indiana University Press, Bloomington, first edition 1976, Midland Book Edition, 1979, 22

ki aspekt kulture, ako se uzme u obzir kao „kulturalna jedinica“ postaje „semantička jedinica“ koja pripada nekom od značenjskih sistema organizovanih prema semantičkim poljima i osovinama³. Značenja su stvar percepcije, ona nisu sadržana u stvarima po sebi. Riječ je o mentalnom procesu produkcije značenja i njihove interpretacije, i utoliko sadržaji koji postaju predmet studija ili istraživanja kulture podrazumijevaju razumijevanje simboličkih formi u kompleksnom sistemu relacija unutar različitih društvenih kodova i značenjskih sistema. Svaki zadatak te vrste može se smatrati zahtjevnim i složenim, tako da se uspješan istraživački odgovor njegovim izazovima i dobijeni rezultati mogu svrstati u korisne saznanje proizvode i iskorake. Radovi o kojima smo govorili u ovom osvrtu ponudili su crnogorskoj akademskoj zajednici naučno iskustvo i uvide u segmente sasvim sporadično ili nedovoljno istraženog kulturnog prostora. Kandidati su hrabro krenuli stazom koja se kreće izvan stereotipske uslovljenosti i ustaljenih prioriteta, is tim u vezi može se reći da su pažnje vrijedan ishod edukacije na pomenutim postdiplomskim magistarskim studijama.

Dragana KUJOVIĆ

OVERVIEW: SEGMENTS OF ORIENTAL AND ISLAMIC CULTURE
IN MONTENEGRO AS THESES FOR MASTER'S DEGREES
DEFENDED WITHIN THE SCOPE OF POST-GRADUATE MASTER'S
PROGRAMMES (STUDY PROGRAMME: HISTORY OF CULTURE
AND HISTORICAL ANTHROPOLOGY) AT THE HISTORICAL
INSTITUTE OF THE UNIVERSITY OF MONTENEGRO

Summary

The area of today's Montenegro was exposed to the cultural influences of the Ottoman Empire, and parts of this area were in active coexistence with other constituents of the Empire. We can not ignore the fact that the conqueror has shown considerable capacity to adopt different cultural achievements of the subordinated peoples, thus creating a broad basis for mediation in linking different cultures of the Eastern Mediterranean. If we speak of Ottoman or, in the second, much more adequate and wider name - Oriental-Islamic heritage, several key elements are taken into account, among which is the fact that the „Ottoman“ attribute of the heritage is inseparable from its Islamic content, and that this heritage is characterized by

³ Ibid, 29

everything that we recognize as the culture of the Islamic East in its widest sense. The segments of the Oriental-Islamic heritage in Montenegro, as a reflection of a very productive and complex cultural synthesis or symbiosis of different traditions, originating within the former, ethnically heterogeneous Ottoman Empire, were the subject of research in the three master's theses defended in Historical Institute of the University of Montenegro.